

במלאת 75 שנים לייסוד עתון ”הארץ”, נערך ב־23 במרס 1995 באוניברסיטת תל אביב בהנחייתו של פרופ’ יעקב שביט, דיון חוקרים בנושא: ”הארץ’ בתולדות הארץ”. המארגנים היו: בית הספר למדעי היהדות על שם חיים רוזנברג, התוכנית ללימודי עתונאות של האוניברסיטה והמרכז לחקר ארץ ישראל של יד יצחק בן צבי. דיברו בערב זה ד”ר מרדכי נאור, אילן שחורי, ד”ר עוזי אלידע וד”ר דוד אוחנה. את הרצאת הפתיחה נשא שלום רוזנפלד ואת דבריו אנו נותנים להלן בשינויים קלים, המתחייבים משינויי זמן ומסגרת.

והנה, העתון החדש קד קידה לקוראיו ומציג את עצמו במעין מניפסט אידיאולוגי-פוליטי:

לעתון יומי ציוני-כללי ופרוגרסיבי חיכתה ארץ ישראל זה מכבר. גם בתנאי הקיום הקשים של השלטון התורכי לא יכול הישוב העברי למצוא ספוק בעתונות המקומית שהיתה תלויה ב”נס” במובן החומרי והרוחני, ונשא את נפשו לעתון ”הגון” [המלה הגון, משום מה, במרכאות כפולות במקור – ש.ר.], לעתון שיהא עומד לגמרי ברשות עצמו.

כך הפתיחה של מה שאנו מכנים היום מאמר ראשי שיש בו כ־500 מילים בדפוס צפוף. אפסח על מרביתו ואביא עוד שני קטעים, אחד שאקטואליותו לא זו בלבד שלא פגה עד עצם היום הזה, אלא אם תרצו אפילו גדלה והתעצמה. כבר אז, ביומו הראשון בשנתו הראשונה, נתן העתון החדש דעתו לסוגיה שמעסיקה את העתונות בכל העולם החופשי עד עצם היום הזה: מהי מידת חופש הדיבור שהעתון חייב בו? חייב – ולא רק זכאי לו. רק לפני כמה חדשים עסק בית הדין הארצי לעבודה בארץ בהרחבה בנושא זה בשתי ערכאות (בתביעת הפיצויים של ג’ואנה יחיאל נגד ה”ג’רוזלם פוסט”), ושני פסקי הדין הם תומר מגרה מאד למחשבה. מה היתה אפוא עמדת ”חדשות הארץ” לפני 75 שנים? אני מצטט:

מובן מאליו (שבכל זאת) לא יהיה עתוננו ”במה חפשית” לכל רעיון ולכל דעה שהיא. כי כשם שיש מצד אחד תביעות מינימליות לגבי הצורה החיצונית של דברי דפוס אשר אין להפריד מהן ומאורגן [כלי, מכשיר] ספרותי הראוי לשם זה – כך ועוד במידה יתרה יש גבול ל”חופש הדעות” שאין לעברו בעתון, אשר מגמתו קבועה על ידי תכנית כלשהי ואפילו אם תכנית זו היא רחבה ומקיפה כתכנית הציונית השואפת לתחית עם ישראל ושפת ישראל על אדמת ישראל.

מדוע ”אפילו”? למחבר פתרונים.

ועוד: כיוון שהעתון מכריז על עצמו ב”לוגו” שלו שהוא ”עתון יומי לענייני החיים והספרות” הוא מוסיף במאמרו הראשי: ”נוכל להבטיח, כי מהצד האינפורמציוני ישתדל עתוננו – עד כמה שזה אפשרי בתנאים הנוכחים – להיות הד נאמן למאורעות החשובים ביותר בארץ ובחוץ לארץ.”

איך נראה ”הצד האינפורמציוני” של ”חדשות הארץ” בגיליונו הראשון? בשמונה עמודי העתון אנו מוצאים יחסית מעט ידיעות מחוץ לארץ – רובן ברוחב של טור אחד בלבד, ללא

הרבה מלאכות עשיתי בימי חיי במקצוע העתונות. הרבה ז’אנרים ניסיתי, הרבה שליחויות מילאתי וכתבתי עליהן, ואני מודה שיש לי חלק בחורים שנוצרו באוזן בשל כריתת העצים בג’ונגלים והפיכתם לנייר עתון.

אחת המלאכות המרתקות מכל אלה היתה לפני שבע עשרה שנים. ערכתני אז את הכרך רב המידות ”כותרת ראשית”, שבו פירסמנו כחמש מאות עמודים ראשונים של ”מעריב” שאני ושניים מעמיתי בחרנו מתוך אלפים רבים של עמודים. היתה זו ”עריכה רטרוספקטיבית”. כשם שבעת נסיעה במכונית אתה מציץ תכופות במראה הפנורמית התלויה מעל ראשך, כדי לבחון את הנעשה מאחור ואי אפשר כלל לדמיין נסיעה בטוחה קדימה בלעדי זה, כך בעריכה זו אחורה אתה מסתכל בראי הזמן הפנורמי ובוחר את מה שהתרחש בעבר. ואל תאמינו למי שיבוא ויאמר לכם שאין דבר יותר מת מהעתון של אתמול. הבלים. אין דבר מרתק יותר, מגרה יותר את הדמיון ומעשיר את הדעת מן העתון של אתמול, כשבמלה ”אתמול” אנו מתכוונים כמובן לא לזמן המקובל של 24 שעות ביממה, אלא למשמעות המטאפורית של המושג. האתמול במקרה הקונקרטי שלנו, הוא אותו יום ד’, ה־18 ביוני 1919, שבו יצא לאוויר העולם גיליונו הראשון של ”חדשות הארץ”, אביו מולידו של ”הארץ” של ימינו.

אנו ממקמים אפוא את עצמנו עכשיו במינהרת הזמן, ב־18 ביוני 1919. לא אוכל כמובן להינס ל”ניתוח תכנים” מקיף של הגיליון הראשון שיצא באותו יום. אציג רק אפס קצה של כמה מפינות הגיליון, כדי שנקבל מושג כלשהו ממנו על העתונות העברית באותה תקופה, תנאי עריכתה, סגנונה ושפתה, על ”מצב האומה” ועל האירועים בעולם ובארץ, שעליהם דיווח. בעיקר – בארץ, שכידוע על כל סנטימטר מרובע של אדמתה הקדושה מתרחשים מאורעות אמיתיים וגם מדומים בקצב מדהים, שבגינם הפכנו במרוצת השנים לאומה המסוממת ביותר בחדשות והארץ המוכה ביותר בפרשיות.

”חדשות הארץ”, שבאנגלית נקרא ”The Palestine News”, מציג את עצמו כ”עתון יומי לענייני החיים והספרות”. מקום הופעתו – ירושלים. וכדי שלא תהיה שום טעות, מוסר העתון בהודעה ממוסגרת ומובלטת כי ”העתון ’חדשות הארץ’, שנמסר ע”י הרשות הצבאית למר יצחק גולדברג, אינו עומד עוד בשום קשר עם צבא המשלחת המצרית. הוא יופיע להבא בירושלם ע”י מר יצחק גולדברג המ”ל האחראי היחידי.”

ההיא, שבימינו כמעט כולם מוכרים יותר כרחובות הערים שלנו – כמו איתמר בן אבי, משה סמילנסקי, יעקב פייכמן, זאב ז'בוטינסקי מדרכי בן הלל הכהן, יצחק אפשטיין, ניסן טורוב (העורך) ואחרים. אביא כמה שורות ממאמרו של איתמר בן אבי, אבי העתונות המודרנית בארץ ישראל (שאת שמו נפגוש עוד בגיליון זה במאמרו של ד"ר עוזי אלידע). בן אבי סוקר במאמר רב מידות את המצב בעולם אחר המלחמה – מלחמת העולם הראשונה כמובן. ואלה השורות שצדו את עיני: "ומה נשתנה העולם שאנו חיים בו? ברלין בלי קיסר, שולטן בלי מכה הקדושה ובגדד ומוסקבה הפרבוסלבית תחת שלטון טרוצקי היהודי." אותו טרוצקי – וזה אני מוסיף – שאמר כי "העתונות בדרך כלל מצלמת את האחריים של ההיסטוריה."

אופייני במיוחד לסגנונו הבוטה ולראייתו המדינית של בן אבי השואבת מתודעתו היהודית-ציונית העמוקה – שעד כמה היתה נכונה יש כבר בידינו כיום עובדות למכביר כדי לאמת אותה – הוא הסיפא של מאמרו, לאמור: "כל זמן שדם בני העם הזה נשפך כמים על לא חמס בכפס בערי פולין, רומניה ושאר ארצות סדום, אין מקום לשלום אמת בעולם ואין בטחון ממלחמות עתידות ומזוועות חדשות." גם זאב ז'בוטינסקי נדרש לעניין הפוגרומים, במאמר מתחת לקו (ז'אנר שהיה מקובל בעתונות האירופית באותה תקופה) בכותרת "מי אשם?". הוא קובל על ההתעלמות של עם ישראל מן האיתותים הברורים שבאו בשעתו מכל חוגי המנהיגות בפולין על מסע ההשמד שצפוי ל"שתי מאות רבוא של אחינר" – סכנה ש"כמוה לא ידענו מימי מסעי הצלב ומימי ספרד". למה בחרנו – שואל ז'בוטינסקי בסרקאזם – במגן דוד לאות על דגלנו. "הרבה יותר מתאימה בת היענה וראשה בחול".

★ ★ ★

יש איזו אירוניה של ההיסטוריה, שדווקא בשנת 1919, כאשר אמצעי התקשורת ודאי פיגרו בהרבה אחרי יכולת התקשורת הטכנולוגית בשנות ה-40, ידעו המוסדות היהודיים בעולם הרבה יותר על הפוגרומים האלה משידע או רצה לדעת העולם בשנות ה-40 הראשונות על השואה. כמעט בכל עמוד של אותו גיליון של "הארץ" מלפני 75 שנה אנו מוצאים כרוניקה או תגובה פובליציסטית נרגשת על מעשי טבח ביהודים באירופה המזרחית הנתונה במערבולת של מלחמות פנימיות ומאבקים לעצמאות. הבאתי את שורות הסיום ממאמרו של בן אבי. כמוהו, רוב הסופרים האחרים קושרים בין תקוותיה של התנועה הציונית בדיוני השלום לבין הפורענויות שבאו על עם ישראל בגולה האירופית. הגדיל לעשות מי שבכותרת "אבל לאומי" כתב בצטטו את ביאליק: "השמש זרחה והשוחרט שחט. מצד אחד יעודים כל כך מזהירים לעתיד הקרוב – בית לאומי לעם ישראל בארץ ישראל, ומן הצד השני אבל כבד לעמנו שלא היה עוד כמוהו מיום חורבן ארצנו."

אם דרושה עוד הוכחה לתזה עד כמה יכול עתון ישן להיות רוטט באקטואליותו, אצטט כמה שורות מפליטון של עתונאי המסתתר תחת שם העט "טרפוף" על... ביקורת בתקשורת. על

הדגשות, כמעט כולן תחת כותרת כללית "טלגרמות". החלק הארי של מדור זה מוקדש לוועידת השלום בפריז לקראת הקמת "עולם חדש" ברוח 14 נקודותיו של הנשיא וילסון. מי יודע? אולי כבר אז היתה לעורכים בארץ ישראל אינטואיציה שמה שאמור היה להיות "המלחמה האחרונה" הפך בעיקר באזורנו, למה שההיסטוריון דוד פרומקין מכנה בספרו המאלף שיצא לא מכבר – "השלום האחרון". אם כן, מירב חדשות החוץ הן על "אספות השלום", בוורסיי. יש גם כמה ידיעות על מלחמת האזרחים בין האדומים והלבנים ברוסיה, שהתפתחה בעקבות המהפכה, כשבאחת הגזרות משתתפים בקרבות גם טנקים בריטיים לצידם של ה"לבנים".

ואם ברוסיה עסקינן, אי אפשר שלא לבשר לקוראים את "הקוריוזום", שלפיו "הועד היהודי אשר על יד ממשלת הבולשביסטים החליט... לתרגם את ה'משניות' ליהודית" (הכוונה כמובן לידיש – ש.ר.). במדור החוץ יש טלגרמה מה-5 ביוני ויש מה-8 בחודש (כלומר, עשרה ימים לפני הופעת העתון) והטריות ביותר הן מלונדון ומפריז מה-13 וה-14 ביוני. כדי שבכל זאת לא תחסר לנו גם אקטואליה, יש גם ידיעה על התארגנות של אגודה פלשתאית בניו יורק, לשם התנגדות לציונות, כיוון ש"רק ברזל יכה את הברזל". ואם לנעשה באיזור הסתקרנותם, תמצאו ידיעה מורחבת על "פתרון השאלה הסורית", שלפיה "הסורים ראו אחרי חקירה ודרישה במצב כי הדרך היחידה להשגת שאיפותיהם היא לבקש את עזרת ארצות הברית של אמריקה", כיוון ש"אמריקה היא עכשיו הממשלה היחידה שכוחותיה מרשים לה, יתר על ממשלות אחרות להיות המגינה של סוריה".

עניין אותי לדעת איך נראה עמודו הראשון של "ניו יורק טיימס" הוותיק באותו יום, ה-18 ביוני 1919. ביקשתי וקיבלתי בפסק תצלומים מן העמוד הזה ושם כמובן הדגשים הם שונים בתכלית, כשמבין שורות העתון זועקת השנאה והפחד מפני הבולשוויקים ברוסיה ותומכיהם הרוחניים, האנרכיסטים והרדיקלים באמריקה עצמה. מי יודע, אולי כבר אז היתה גם לעורכי העתון באמריקה אינטואיציה שמה שאמור להיות "עולם חדש", צודק, יפה ונאור יהפוך תוך כמה שנים לגיהנום עלי אדמות? יש ב"טיימס" כמובן חדשות מעודכנות מפניות אחרות של העולם, כמו על חדירה של יחידה צבאית אמריקנית למקסיקו, או ידיעה על "קרונשטאט בלהבות" וידיעה אחרת המלהיבה את הדמיון בטור הראשון של העמוד הראשון על שני הטייסים הבריטים (אלקוק ובראון) שחצו לראשונה את האוקיינוס האטלנטי וההכנות שנעשות בארצות הברית לקבלת הפנים החגיגית לשני הגיבורים. (זו הידיעה שבגלל אי פירסומה ב"הארץ" איים איתמר בן אבי בהתפטרות, בסרבו לקבל את הנימוק של עורך הלילה כי העמודים כבר סגורים וציבור הקוראים יכול לחכות בסבלנות עוד יום-יומיים).

נחזור ל"חדשות הארץ". יש בו אם כן מעט חדשות חוץ והרבה מאמרים ורשימות בענייני עם ישראל וארץ ישראל מפרי עטם של חשובי הפובליציסטים והסופרים מן התקופה

בעל הנס מכיר בניסו. על ביסמרק מספרים כי במסע הכיבושים שלו להקמת הקיסרות הגרמנית, כשנשאל לפרש מעשיו, השיב: אני עושה את שלי. אני כובש; אחר כך שיבואו הפרופטורים המלומדים מהיידלברג ויסבירו את הנימוקים ההיסטוריים למעשי. ועל לואי ה-16 מסופר כי ביום ה-14 ביולי 1789 הוא רשם ביומנו: rien, כלומר: שום כלום. פרשנים טוענים שהכוונה היתה שבאותו יום הוא אינו יוצא לציד צבאים. אבל אנו הרי יודעים מה עלה בסופו של דבר לראש שלו זמן מה אחר אותו רישום ביומן. ויש כמובן שאלה לא פחות נכבדה ואולי אף יותר רלוונטית לנושא שאנו עוסקים בו: האם ומה תורמת העתונות עצמה למה שאנו מכנים "עשיית היסטוריה", אם בבחירת החומר לפירסום, וגם לאי פירסום, ובפובליציסטיקה שלו? אלו פרשיות ש"הארץ" חשף, אלו מאמרים שפירסם היתה להם השפעה ישירה על תהליכים חברתיים ופוליטיים במדינה, שבדיעבד יכולים אנו להעמידם בשורה אחת עם האירועים שזכו להגדרה "היסטוריים"? להיסטוריונים – התשובה. אולי אסיים כפי שפתחתי, בנימה אישית. אני קורא את "הארץ" כבר עשרות שנים. היו תקופות, בעיקר בתקופת המאבק למען העצמאות, ואני אז אחד הלוחמים במחתרת, כאשר חרקתי שן בקוראי בו מאמרים מסוימים. אבל לא רק בתקופה הזו. לא פעם תירגמתי את חריקת השיניים למאמרי פולמוס מרים, בעתונים שבהם עבדתי בגלוי ובסתר. אבל תמיד ראיתי ב"הארץ", חלק בלתי נפרד מן הנוף התרבותי והפוליטי, תחילה של ארץ ישראל ולאחר מכן – של מדינת ישראל. תחושה זו התחזקה בי בשנים האחרונות שבהן הייתי עד להיעלמות מאותו נוף, בזה אחר זה, של כתריסר עתונים יומיים עבריים. אחד מהם, "על המשמר", מסכי מחשביו הואפלו ועטי משתתפיו יבשו אך זה עתה, ועמיתו "דבר" נאבק עדיין על קיומו, וגורלו מי ישורנו? דומני שכל עתונאי, שיקרה לו חירות ארצו וחירות הדיבור בה צריך להיות גאה בכך שעתון איכות יומי בישראל מחזיק מעמד כבר 75 שנה, בעולם היהודי שבו במאה האחרונה היו משני עברי האוקיינוס עשרות רבות של עתונים יומיים, בשפות שונות ואינם עוד. נראה שההיסטוריה והתמורות הדרמטיות של הדמוגרפיה המדממת שלנו רצו שלא יישאר מהם זכר, פרט לאותם דפים מצהיבים ומתפוררים שמספרים את הסיפור של עצמם ושל האנשים והמעשים שעליהם דיווחו בשעתם. מתברר כי עתונים, כמוהם כבני אדם, יש להם "חוקים ביולוגיים" שקובעים מי מהם יילך לעולמו קודם זמנו ומי יגיע לשיבה טובה.

בהתקרב "הארץ" לגיל השיבה לא רפתה בו רוח הלחימה ולא פסקו בו הנכונות והאומץ לומר דברים לא פופולריים ולעיתים גם "מרגיזים". אפילו מרגיזים מאוד. גם אותי, מדי פעם, כמו בעבר. ואף על פי כן ואולי דווקא בשל כך אני מברך אותו בלב שלם, ליובלו.

ראש התוכנית ללימודי עתונאות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)

דרך הסאטירה הוא מספר כי פונים אליו אנשים שונים בשאלות אם יעז העתון למתוח ביקורת על כל תופעה שלילית ועל כל מוסד שמועל בתפקידו. "האם תעבירו תחת שבט הבקורת את אפ"ק? [אפ"ק – להזכיר למי שאולי אינם יודעים, הוא הבל"ל דאז]. האם תגידו את האמת כמו שהיא בפני האדוקים החרדים?" (מן הסתם הכוונה לש"ס ושך של הימים ההם) וכי"ב שאלות קשות. והמחבר משיב: כן, תהיה ביקורת. כל מוסד וכל חזיון חשוב בחיינו יעברו בשעת הצורך תחת שבט הביקורת שלנו. אבל – ואני מצטט: "מובן שלא נימנע לבקר לפעמים גם את קטנות המוחין, את הנרגנות הפעוטה ואת עצם השאיפה המוגזמת לבקורת לשם בקורת וקנטור בלבד". לפני זמן לא רב חגג "ניריוק טיימס" את הופעת גיליונו ה-50 אלף, במלאת 143 שנים ר"ת 1777 יום לקיומו. לכבוד יובל זה הוא מונה כמה אירועים היסטוריים שהעתון דיווח עליהם במרוצת השנים: גיליון 4230 למשל, דיווח על רצח הנשיא אברהם לינקולן. גיליון 38,654 – על רצח קנדי; בגיליון 25,320, הכותרת הגדולה היא על חציית האוקיינוס על ידי צ'ארלס לינדברג. בגיליון 30,634 תיאר העתון את ההתקפה היפאנית על פרל הרבור. בגיליון 40,721 דיווח על הצעד הקטן הראשון שעשה האדם על הירח ועוד ועוד.

צא וחשוב איזה נתח אדיר מן ההיסטוריה היהודית הישישה נטלו לעצמן 75 השנים שחלפו מאז ייסוד "הארץ" ועד ימינו אלה. אינני מכיר עוד עם בעולם שככה עלתה לו – לטוב ולרע – בתקופה כה קצרה יחסית, שהרי מה הן 75 שנים בחייו של עם כה עתיק כעם היהודי? הרף עין. אילו רק הזכרתי את השואה ואת הקמת מדינת ישראל – והצבעתי על שני אירועים בעלי ממדים כמעט קוסמיים מבחינתנו. אילו רק הזכרתי את כל המלחמות שלנו, שהתרחשו אצלנו באיזו מחזוריות פטליסטית, מלחמה בכל עשור – דינו.

קרוב למאה שנה מתחולל האפוס הציוני האדיר בצל איום מתמיד על עצם קיומו, והנה באחרונה – גם התחלה קטנה של ראשית ההתפייסות עם העם הפלסטיני, התפייסות שכמוה כאותו "צעד קטן על הירח". מי יכול היה להעלות זאת בדמיונו אחר שנים כה רבות של הקזת דם הדדית? רק "ראשית" אמרתי. שהרי עדיין נמשכת שפיכות הדמים גם בעצם הימים האלה, אף אם לבשה צורה שונה וממדים אחרים מאשר בעבר. ויש כמובן חוזה שלום ראשון עם מצרים, המדינה הערבית הגדולה והחזקה באזור וחוזה שני – עם ירדן. הראש ממש מסתחרר מרוב היסטוריה.

האם עושי היסטוריה יודעים מה גודל מעשיהם וכיצד יוערכו בעתיד? לא נטעה דומני אם נאמר שברוב המקרים לא זו בלבד שהתשובה היא שלילית, אלא שלפעמים דווקא הטריטוריה מן הכרוניקה של היום האפור היא אותו חלקיק חומר טעון עוצמה שממנו נוצר האירוע ההיסטורי ולעומת זאת דווקא מה שנחוג ברוב פאו והדר כ"אירוע היסטורי" הולם בדיעבד את הגדרתו של טרוצקי שהזכרתי קודם. וכבר אמרו חכמינו שאין